

"İŞ, GÜÇ" ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ VE İNSAN KAYNAKLARI DERGİSİ
"IS, GUC" INDUSTRIAL RELATIONS AND HUMAN RESOURCES JOURNAL

Eleştirel Yönetim Çalışmaları Ana Akım Yönetim Çalışmalarının Yönünü Değiştirebilir Mi?

Ali DİKİLİ
Ekonomi Bakanlığı

Nisan/April 2013, Cilt/Vol: 15, Sayı/Num: 2, Page: 52-62
ISSN: 1303-2860, DOI: 10.4026/1303-2860.2013.0225.x

Makalenin on-line kopyasına erişmek için / To reach the on-line copy of article:

<http://www.isguc.org/index.php?p=article&id=510&cilt=15&sayi=2&yil=2013>

Makale İçin İletişim/Correspondence to:

Dr.Ali Dikili, email: ali.dikili@hotmail.com

"İş,Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, yılda dört kez yayınlanan hakemli, bilimsel elektronik dergidir. Çalışma hayatına ilişkin makalelere yer verilen derginin temel amacı; belirlenen alanda akademik gelişime ve paylaşımına katkıda bulunmaktır.

"İş,Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi'nde, 'Türkçe' ve 'İngilizce' olarak iki dilde makale yayınlanmaktadır. "İş,Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, ulusal ve uluslararası birçok indekste taranmaktadır. (Cabell's Directories, Ebsco Socindex, Index Islamicus, Index Copernicus International, Worldwide Political Science Abstracts, Sociological Abstract, Ulakbim Sosyal Bilimler Veritabanı, ASOS Index)

Editör / Editor in Chief

Aşkın Keser (Uludağ University)

Editör Yardımcıları / Co-Editors

Şenol Baştürk (Uludağ University)

K.Ahmet Sevimli (Uludağ University)

Gözde Yılmaz (Marmara University)

Uygulama / Design

Yusuf Budak (Kocaeli University)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr.Şenol Baştürk (Uludağ University)

Yrd.Doç.Dr.Zerrin Fırat (Uludağ University)

Doç.Dr.Aşkın Keser (Uludağ University)

Prof.Dr.Ahmet Selamoğlu (Kocaeli University)

Yrd.Doç.Dr.Ahmet Sevimli (Uludağ University)

Doç.Dr.Abdulkadir Şenkal (Kocaeli University)

Doç.Dr.Gözde Yılmaz (Marmara University)

Yrd.Doç.Dr.Memet Zencirkıran (Uludağ University)

Uluslararası Danışma Kurulu / International Advisory Board

Prof.Dr.Ronald Burke (York University - Kanada)

Assoc.Prof.Dr.Glenn Dawes (James Cook University - Avustralya)

Prof.Dr.Jan Dul (Erasmus University - Hollanda)

Prof.Dr.Alev Efendioğlu (University of San Francisco - ABD)

Prof.Dr.Adrian Furnham (University College London - İngiltere)

Prof.Dr.Alan Geare (University of Otago - Yeni Zelanda)

Assoc. Prof. Dr. Diana Lipinskiene (Kaunos University - Litvanya)

Prof.Dr.George Manning (Northern Kentucky University - ABD)

Prof.Dr.Mustafa Özbilgin (Brunel University - UK)

Assoc. Prof. Owen Stanley (James Cook University - Avustralya)

Prof.Dr.Işık Urla Zeytinoğlu (McMaster University - Kanada)

Ulusal Danışma Kurulu / National Advisory Board

Prof.Dr.Yusuf Alper (Uludağ University)

Prof.Dr.Veyssel Bozkurt (İstanbul University)

Prof.Dr.Toker Dereli (Işık University)

Prof.Dr.Nihat Erdoğan (İstanbul Şehir University)

Prof.Dr.Ahmet Makal (Ankara University)

Prof.Dr.Süleyman Özdemir (İstanbul University)

Prof.Dr.Ahmet Selamoğlu (Kocaeli University)

Prof.Dr.Nadir Suğur (Anadolu University)

Prof.Dr.Nursel Telman (Maltepe University)

Prof.Dr.Cavide Uygargil (İstanbul University)

Prof.Dr.Engin Yıldırım (Anayasa Mahkemesi)

Doç.Dr.Arzu Wasti (Sabancı University)

Tarandığı İndeksler / Indexes

ASOS INDEX

CABELL'S DIRECTORIES

EBSCO SOCINDEX

Index ISLAMICUS

Index COPERNICUS Int.

Sociological Abstract

ULAKBİM Sosyal Bilimler

Veritabanı

Worldwide Political Science

Abstracts

Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir.

Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors.

The published contents in the articles cannot be used without being cited.

Eleştirel Yönetim Çalışmaları Ana Akım Yönetim Çalışmalarının

Yönünü Değiştirebilir Mi?

Dr. Ali DİKİLİ
Ekonomi Bakanlığı

Abstract

This study searches for answer to the question whether critical management studies (CMS), whose base is Critical Theory, are going to be able to shape mainstream management studies (MMS) by considering the ideas of Kuhn and Feyerabend in philosophy of science. In the study, first Critical Theory is discussed especially based on the ideas of Frankfurt School which is predominantly the authentic form of Critical Theory, in order to understand the essence of CMS. Afterwards the position of CMS against MMS is discussed within the contexts of paradigm shift and scientific anarchism which are come up with by Kuhn and Feyerabend respectively, in philosophy of science. As a result, CMS is comprised of some eclectic study subjects and theories and is actually not likely to make a paradigm shift by replacing MMS. Rather, CMS has potential to contribute to scientific anarchism in management science and give philosophical depth in critical dimension to MMS.

Keywords: Critical management studies, mainstream management studies, Critical Theory, paradigm shift, scientific anarchism

Özet

Bu çalışmada, Eleştirel Kuram temelinde ortaya çıkan eleştirel yönetim çalışmaları (EYÇ)'nin, ana akım yönetim çalışmaları (AAYÇ)'na yön verebilir veremeyeceği sorusuna, Kuhn ve Feyerabend'in bilim felsefesine dair görüşleri çerçevesinde cevap aranmaktadır. Çalışmada EYÇ'nin özünü ne olduğunu anlayabilmek için önce Eleştirel Kuram, ağırlıklı olarak, bu kuramın otantik halini temsil eden Frankfurt Okulu temelinde bahse konu edilmektedir. Akabinde, bilim felsefesinde Kuhn tarafından ortaya konan paradigma değişimi ve Feyerabend tarafından ortaya konan bilimsel anarşizm kavramları çerçevesinde EYÇ'nin AAYÇ karşısındaki konumu irdelenmektedir. Sonuç olarak, EYÇ, eklektik bazı çalışma konuları ve kuramlardan meydana gelmekte olup aslında AAYÇ'nin yerini alabilecek tarzda bir paradigma değişimine yol açabilecek gibi durmamaktadır. EYÇ bunun yerine yönetim biliminde bilimsel anarşizme katkıda bulunup AAYÇ'na eleştirel boyutta felsefi derinlik kazandırma potansiyeline sahip bulunmaktadır.

Anahtar sözcükler: Eleştirel yönetim çalışmaları, ana akım yönetim çalışmaları, Eleştirel Kuram, paradigma değişimi, bilimsel anarşizm

1. Giriş

Yönetim alanında nispeten yeni bir yere sahip olan eleştirel yönetim çalışmaları (EYÇ) 1980'li yılların sonlarından beri giderek ilgi çeken bir çalışma alanı olmuştur (Hızıroğlu, Dil ve Dinçer, 2009:866; Alvesson ve Willmott, 2003:1). İki yılda bir yapılan Eleştirel Yönetim Çalışmaları Konferansı; bazı çalıştaylar; Organization, Electronic Journal of Radical Organization Theory ve Tamara gibi bazı bilimsel dergilerde yoğun olarak, diğer taraftan, Academy of Management Review, Administrative Science Quarterly, Journal of Management Studies, Human Relations ve Management Learning gibi bazı bilimsel dergilerde ise özel sayıların bu çalışmalara ayrılması veya yer yer bazı çalışmaların yayımlanması, bunu göstermektedir (Alvesson ve Willmott, 2003:1).

Ancak, yapılan yazın taramasında bu giderek ilgi çeken çalışma alanının, yönetim ve organizasyon alanında egemenliğini halen sürdürmekte olan ana akım yönetim çalışmaları (AAYÇ) karşısındaki bilimsel pozisyonu üzerine kapsamlı, analitik çalışmalara rastlanmamıştır.

Bu çalışmada, Eleştirel Kuram temelinde ortaya çıkan EYÇ'nin AAYÇ'na yön verebilir veremeyeceği sorusuna cevap aranacaktır. EYÇ'nin özünün ne olduğunu anlayabilmek için önce Eleştirel Kuram'ın anlaşılması gerekmektedir. Çalışmada önce Eleştirel Kuram, ağırlıklı olarak, onun otantik halini temsil eden Frankfurt Okulu temelinde bahse konu edilecektir. Daha sonra EYÇ üzerindeki Eleştirel Kuram etkileri, söz konusu kuramdan alınmış olan diyalektizm, şeyleşme (reification), yabancılaşma (alienation) ve özgürleşme (emancipation) kavramları dikkate alınarak değerlendirilip EYÇ'nin yönetim ve organizasyon yazınındaki yeri tespit edilecektir. Sonrasında, Thomas Samuel Kuhn ve Paul Feyerabend'in paradigma kavramına ilişkin görüşleri çerçevesinde EYÇ'nin AAYÇ karşısındaki konumu irdelenecektir.

2. Eleştirel Kuram Nedir?

Eleştirel Kuram aslında ilk olarak sosyoloji bilimi içerisinde ortaya çıkmıştır. Kuram, bugüne kadar kendi içinde değişik dönemsel ayrımlara tabi tutulmuştur. Bu ayrımlardan biri Frankfurt Okulu ile -Foucault, Derrida ve Lyotard'ın takipçileri arasında bulunduğu- Post Yapısalcı Akım'dır (Clegg ve diğ., 2006:33). Eleştirel Kuram'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan ve otantik halini temsil eden Frankfurt Okulu, çalışmada bu kurama ilişkin yapılan değerlendirmede ağırlığı teşkil edecektir.

Kuramın temelleri, ilk olarak, Marksist gelenekten gelen bilim insanlarının oluşturduğu Frankfurt Okulu ile atılmıştır. Resmî adı "Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü" olan Frankfurt Okulu, Frankfurt Üniversitesi'ndeki bazı entelektüel/akademisyenlerce 1923'te kurulmuştur (Bağce, 2006:7). Eleştirel Kuram, örgüt yazınına sonradan dahil edilmiş olup kuramın örgüt alanındaki izdüşümü; örgüt, yönetim ve yönetsel bilginin doğası üzerine olduğu gibi kabullenilen bazı varsayımları sorgulamak olarak belirlemektedir (Clegg ve diğ., 2006:32-33).

Frankfurt Okulu mensuplarının 1920'li ve 1930'lu yıllarda, Batı Avrupa ülkelerinde işçi sınıfının devrimi gerçekleştirilmede başarısız olduğunu gördükten sonra bu başarısızlığın nedenlerini anlama çabaları; bu kuramın ilk çıkış noktalarından birini oluşturmuştur. Dolayısıyla, söz konusu kuram yanlıları, nelerin devrime yol açtığına odaklanmamış, daha ziyade devrimi önleyen nedenleri anlamaya çalışmışlar; bu bağlamda, özellikle refah devletinin yükselişi, kitle medyasının gelişimi ve "kültür endüstrileri" ile bunların çalışan sınıfın "reel" ilgilerinden uzaklaşması üzerindeki rollerine ilgi duymuşlardır (Clegg ve diğ., 2006:274).

Frankfurt Okulu'nun en önemli kurucularından biri olarak Max Horkheimer gösterilir. Gerek Horkheimer gerekse Theodor Adorno, Jürgen Habermas ve Walter Benjamin gibi, bu okulun önemli isimleri pozitivist ve pozitivist bilim anlayışını reddederler. Öte

yandan, kendi doktrinel varsayımlarına dogmatik bir biçimde sınırlanmayan (Carr, 2000:208, akt. Clegg ve diğ., 2006:272) ve pratik bir doğaya sahip olan Eleştirel Kuram, gerçeği yansıtmaya (reflection) amacı taşımayan ama gerçek ile uğraşmayı ve değişim yaratmayı amaçlar (Clegg ve diğ., 2006:275, 281). Eleştirel Kuram, ayrıca, kuramların, bilgi sistemlerinin ve olguların gömülü olduklarını (embedded) ve görece dünya görüşlerini yansıttıklarını varsayar (Steffy ve Grimes, 1986:325, akt. Clegg ve diğ., 2006:276).

Yönetim ve organizasyon yazını bakımından spesifik olarak değerlendirildiğinde ise, Eleştirel Kuram, yönetimin tarafsızlığı (neutrality) ve erdemini (virtue), aksine ihtimal vermeyecek bir biçimde ele almayı veya sorunsallaştırmamayı sorgulayan ve sürekli gelişmekte olan bir bilgiler kümesi anlamına gelir. Eleştirel Kuram'a göre yönetim; rasyonalitenin dar, araçsal bir şeklini kullanarak işgörenlerin, tüketicilerin ve vatandaşların hayatları üzerinde yönlendirici etki yapmaktadır (Alvesson ve Willmott 1992a:1, akt. Clegg ve diğ., 2006:270).

3. Eleştirel Yönetim Çalışmalarını Anlamada Yararlı Olabilecek Bazı Önemli Kavramlar

Bu bölümde, Eleştirel Kuram temelinde yükselen ve post-Marksist, post-yapısalcı ve modern feminist kuram gibi kuram ve yaklaşımlardan alınan parçalarla geliştirilmiş olan EYÇ'nin (Hancock ve Tyler, 2004:621) özünü anlamamıza yol açabilecek bazı felsefi kavramlara değinilecektir. Bu kavramlar; diyalektizm, şeyleşme (reification), yabancılaşma (alienation) ve özgürleşmedir (emancipation).

Eleştirel Kuram, diyalektiği zıtların birbirine bir tür taviz vermesinden çok daha incelikli olarak anlar. Eleştirel Kuramcılar diyalektik nosyonunu geliştirirken Hegel'in diyalektiğinden yararlanırlar. Hegel'in diyalektiği, parça (particular) ile evrenselin birbirine karşılıklı olarak bağımlı olduğunu kabul eder. Bu dinamik karşılıklı bağımlılık ilişkisinde zıtlıklar ortaya çıkar ve sonuçta bu

yeni bir bütünlüğe (totality) yol açar. Diyalektiğin bu şekilde üç "an" içerdiği düşünülür: tez, antitez ve sentez. Yeni sentez, ortada veya arada bir yerde bulunan bir sentez olmaktan ziyade eskiyi bütünlüğü (totality) içinde barındıran yeni bir pozisyonu ifade eder. Kuramda, diğer taraftan, Hegelci diyalektiğe yakın durulurken onun mutlak gerçeklik iddiası reddedilir ve tarihsel-bağlamsal bir yorumlama tercih edilir. Bu anlamda "gerçek", her zaman kendisine aracılık edilendir. Geçmişte gerçek iddiası oluşturulurken tarihsel dönem kısmen bu aracılığı gerçekleştirir. Diğer taraftan, normallığı oluşturucu bir parça olarak kabul edilen birçok gerçek iddiası, "kültür endüstrileri" yoluyla dağıtılan ideolojilerden ortaya çıkar. Normallığı oluşturan diğer bir kısım ise, oluşumlarında belirli (özgün) bir tarihin kazıntısını (inscription) taşıyan ihtiyaçlar, arzular ve isteklerin maddesel gerçekliğinde aranır (Clegg ve diğ., 2006:274-275). Dolayısıyla, Eleştirel Kuram'da daha güçlü bir diyalektik nosyon geliştirilir. EYÇ'de bilgi statik bir kavram olarak değil, bir süreç olarak algılanır. Bilginin öncüllerine kuvvetli bir vurgu vardır; bilgi tarihsel ve sosyal bağlamından koparılmamalıdır. Kuramda bilginin oluşum sürecinin araştırılması önemsenir. Ne var ki Carr, diyalektizm kavramının analitik gücünün, kavram, yönetimde "disiplinsiz" bir biçimde kullanıldığı için azaldığı görüşündedir (2000:214, akt. Clegg ve diğ., 2006:280).

"Şeyleşme" (reification), sosyal bilimlerde ve felsefede fikirleri tarihsel bağlamlarından koparma ve onların bu bağlamından bağımsız olduğuna inanma eğilimini ifade eder. EYÇ'nde (şeyleşmeden kaçınmak için) araştırmacı, araştırdığı şeyin hem bir parçası olarak, hem de ideolojilerin düşünmeyi biçimlendirdiği bir tarihsel bağlam içinde (bundan kaçınması mümkün değildir) olarak kabul edilir/edilmelidir (Carr, 2000:209, akt. Clegg ve diğ., 2006:274). Aksi takdirde, insan adeta bir "şey" haline gelir. Toplumda genelde kabul edilen varsayımlar insan zihnine etki ettiği için zihin de bu şeyleşmeye aracılık eder. Şeyleşmeyi reddedişi, Eleştirel Kuram'ın ayırt edici bir özelliğidir (Clegg ve diğ., 2006:274).

Yabancılaşma (alienation) Eleştirel Kuram'ın önemli bir başka dinamiğidir. Marksist Kuram'da da sıklıkla görülen yabancılaşma, ilk başlarda kapitalizm altında işçi ile emeğinin ürünü arasındaki ilişkinin ortadan kalkması olarak anlaşılmıştır (Hodgkinson, 2008:246). Yabancılaşmanın diğer bir implikasyonu bireyin kendi sınıf tabanlı kimliğine yabancılaşmasıdır. Eleştirel Kuram'da ise yabancılaşma önemli ölçüde kültür endüstrileri yoluyla olur. Toplumda belli başlı kültür endüstrileri; okullar, kiliseler, aile, reklamlar ve eğlence gibi büyük kurum ve uygulamalardır. Kültür endüstrileri toplumda, "baskıcı gerçeklikleri inkâr eden bir işçi versiyonunu yansıtacak biçimde birbirleriyle uyumlu olarak hareket ederler" (Jermier, 1985:75). Yani, bu kültür endüstrilerinin yoğun yönlendiriciliği; toplumda insanların kimliklerine, işlerine vb. yabancılaşmalarını sağlar.

Bu çalışmada EYÇ bağlamında konu edilen son temel kavram özgürleşmedir (emancipation). Alvesson ve Willmot özgürleşmeyi, "bireylerin ve grupların, baskıcı sosyal ve ideolojik koşullardan -spesifik olarak insan bilincinin gelişimi ve ifade edilmesi (articulation) üzerindeki gereksiz toplumsal kısıtlamalardan- özgür kılınmaları süreci" (1992:432) olarak tanımlarlar. Bu özgürleşme kavramı değişim ile eşitliği içeren bir kavramdır. Bu bağlamda, insanların maddî varlıkları ve deneyimleri ile ilgilenen Eleştirel Kuram'da (Jones, 1999:23) araştırmacılar, üzerine kafa yordukları dünyayı yöneticilerin istediği doğrultuda daha etkin kılmak için değil, daha adil hale getirmek için uğraşırlar (Mills, 1967, akt. Clegg ve diğ., 2006:33).

4. Eleştirel Yönetim Çalışmalarının Bir Paradigma Olarak Değerlendirilmesi

Bu bölümde Kuhn ve Feyerabend'in paradigma kavramına ilişkin görüşleri çerçevesinde EYÇ'nın AAYÇ karşısındaki konumu irdelenecektir.

4.1. Kuhn'un Paradigma Hakkındaki Görüşleri

Bilim metodolojisine yaklaşımı radikal bir biçimde farklı olan Kuhn, bir araştırmayı yönlendiren düşünce biçimlerini ve bir kuramın oluşumu ile değişimlerini farklı bir şekilde değerlendirir (Hempel, 1995:7). Ona göre bir kuramın tercih edilmesine etki eden kriterler, güçlü bir biçimde bir paradigmaya bağlıdırlar ve bir paradigmadan diğerine değişim çok zordur (McMullin, 1995:64). Morgan'ın "meta kuramlar" olarak ele aldığı ve sosyal bilimlerin düzenlenmesinde en üste koyduğu paradigmlar (1980, akt. Sargut ve Özen, 2007:13) Kuhn'a göre subjektif bir biçimde oluşturulmuş dünya görüşleridir; yani, paradigmların temeli bir metafizik önkabuller (presuppositions) setine dayanır ki paradigma değişimi aslında sadece inanç temelinde yapılır (Astley, 1985:499). Bu inançlar bütünü veya sorunların nasıl anlaşılması gerektiği konusundaki gelenekler, değişik bilim adamlarınca ortaklaşa kabul görürler (Kuhn, 1970, akt. Güneş, 2003:27).

Kuhn modern bilim ile eski bilimi bir epistemik eşitlik (epistemic par) içinde değerlendirir, yani her bilim kendi paradigmasına göre meşruluk kazanır. Dolayısıyla, ne eski bilim ne de yeni bilim mutlak olarak meşrulaşırlar (Kukla, 2000:70). Bu durum bir karşılaştırılmazlığın (incommensurability) sonucudur. Kuhn'a (aynı zamanda Feyerabend'e) göre farklı kuramların farklı kuramsal aparatlar ve dile sahip olmaları bu karşılaştırılmazlık problemine yol açar (Kukla, 2000:113). Ne var ki Kuhn daha sonra karşılaştırılmazlık iddiasından kısmen vazgeçmiş ve *paradigma kapanması* olmaması için paradigmlar arası kısmî iletişimin mümkün olabileceğini kabul etmiştir (Kuhn, 1970, akt. Yıldırım, 2002:160).

Kuhn'a göre bilimsel ilerleme doğrusal olarak değil, sık rastlanmayan devrimsel sıçramalar ile olur. Bu bilimsel devrimler birikimci olmayan ama gelişimci bir sürecin parçalarıdır. Ona göre bir bilimsel faaliyetin tarihinde iki süreç vardır: normal (olağan) bilim ve olağanüstü bilim. Normal bilim bir

paradigma çerçevesi içinde kalır. Mevcut paradigmaya bağlanmadan olağan bilimin yapılamayacağı bu dönemde paradigmayı sarsan eleştiriler ve esaslı arayışlar yoktur. Paradigma, geçerliliğini koruduğu sürece bir yanıtı olduğunu bildiğimiz türden soruları seçmeye yarayan bir ölçüt olarak görev yapmaya devam eder. Olağan bilim çabası mevcut bir paradigmayı daha çok arıtma, yaygınlaştırma ve ayrıştırma amaçlar. Olağanüstü bilim döneminde ise mevcut paradigma bazı soruları cevaplamakta yetersiz kalır ve bu gittikçe bir bunalım doğurur, paradigmanın ortak kriterleri sorgulanır ve bu olağanüstü dönem bir devrimle sonlanarak yeni bir paradigma hüküm sürmeye başlar. Paradigmayı değiştirme bir tür din değiştirme gibidir, çünkü ortak kriterlere sahip olmayan değişik paradigmlar birbirleri ile karşılaştırılmazlar (Kuhn, 2006). Diğer taraftan, "herhangi bir paradigmayı reddetme kararı aynı zamanda daima bir başkasını da kabul etme kararıdır ... Bu yüzden de bir paradigmanın reddi, bir diğerinin yerini almasıyla eşzamanlı değilse, reddedilen paradigma değil, bilim olur" (Kuhn, 2006:168, 170).

4.2. Feyerabend'in Paradigma Hakkındaki Görüşleri

Bilimsel gelişmenin yeni kuramların eskilerine karşı çıkışı ile sağlanacağını söyleyen Feyerabend'in temel tezi şudur: "Bilimleri oluşturan olayların, usullerin ve sonuçların hiçbir ortak yapısı yoktur; her bilimsel araştırmada karşımıza çıkan ve onlar dışında hiçbir yerde görülmeyen birtakım unsurlar bulamayız" (1999:21). Bilimde bir paradigmanın diğerine üstünlük sağlayarak onun yerini alması söz konusu değildir: "Bilgi ... durmaksızın büyüyen, birbiriyle bağdaşmaz alternatif görüşler okyanusudur. Daha geniş bir ufuktan bakıldığında orada hiçbir hesap kapatılmaz, hiçbir görüş bir kenara bırakılmaz" (1999:45-46).

Bilimi anarşist bir teşebbüs olarak gören Feyerabend, kuramsal anarşizmin, yasa ve düzen öngören alternatiflerinden daha insancıl olduğunu ve ilerlemeyi daha çok teşvik ettiğini

belirtir (1999:32). Ona göre devlet ile bilim(sel kurumlar) birbirinden ayrılmalı; bilim doğruya ve gerçeğe giden tek yol olmaktan ise, çeşitli görüşlerden biri olarak öğretilmelidir, bu anlamda bilimsel olmayan kültürler, usuller ve varsayımların kendi ayakları üzerinde durmasına izin verilmelidir (1999:12-13, 35, 295). Dolayısıyla, Feyerabend'in "her şey mümkündür" veya "ne olsa gider" ilkesiyle ifade edilebilecek olan anarşist bilim görüşü, disiplinler bağlamında çoğulculuğu öngörür ve o da Kuhn gibi bilimsel kuramların karşılaştırılmaz oldukları sonucuna ulaşır (Cevizci, 2005:622, 260).

Empirizmi şiddetle eleştiren Feyerabend (Cevizci, 2005:705) bilimin karşı-tümevarım yoluyla, yani iyice doğrulanmış kuramlarla ve/veya iyice yerleşmiş deney sonuçlarıyla çelişen hipotezler kullanılarak ilerletilebileceğini (Feyerabend, 1999:44) ileri sürdükten sonra aynı zamanda bunu bilim adamının üzerine bir görev olarak da yükler: "Bilim adamı ... çoğulu bir yöntembilim benimsemelidir. Fikirleri 'deney'den çok, başka fikirlerle karşılaştırmalı ve rekabette altta kalmış görüşleri kaldırıp atmak yerine, geliştirmeyi düşünmelidir" (1999:45).

4.3. Eleştirel Yönetim Çalışmaları Ana Akım Yönetim Çalışmalarına Rakip Bir Paradigma Olabilir Mi?

Kuhn'un olağan bilim kavramı çerçevesinde genel olarak kabul görmeyen yöntem ve kriterlere sahip olmayan bilim alanları paradigma yarışında geride kalır. EYÇ AAYÇ ile kıyaslandığında daha az kabul görmektedir. Bunun değişik nedenleri vardır.

İlk olarak, EYÇ'nün değişim ve eşitliği içeren özgürleşmeye ilişkin ilgi (emancipatory interest) temelinde bilgi üretme çabası, yönetim kavramı ile barışık olamaz. Yöneten ile yönetilenin eşit olması mümkün değildir. Diğer taraftan, Clegg ve diğerlerine göre EYÇ'nün etkilemek istediği yönetim, problemin kaynağı olarak görülür (2006:288).

İkincisi, yönetimin tarafsızlığının sorgulanması ve yönetimin, "rasyonalitenin dar, araçsal bir şeklini kullanarak işgörenlerin,

tüketicilerin ve vatandaşların hayatları üzerinde yönlendirici etki yaptığı"nın (Alvesson ve Willmott, 1992a:1, akt. Clegg ve diğ., 2006:270) kabulü, EYÇ'nin kategorik olarak yönetime her koşulda bir karşı tavır alması ve işgörenin yanında yer alması anlamına gelir. Önemli ölçüde iş okullarında üretilip doğru olduğu kabul edilen ve sınırları çizilen yönetim bilgisi, bu okulların iş dünyası ile bağış, burs, hamilik (sponsorluk) vb. ilişkileri yüzünden yönetim aleyhine bir gelişme gösteremez. Ne var ki iş okulları ile iş dünyası arasında kurulan bu tür ilişkiler bilgiyi tahrif eder (Clegg ve diğ., 2006:232, 269). Bununla ilgili bir örneği veren ve İngiltere'deki Warwick Üniversitesi Tarih Bölümü'nün üyesi olan Thompson, 1967'de kurulan Warwick İş Okulu'nun Rootes otomobil şirketi ile olan sıkı bağlarını kesin bir dille eleştirmiştir (1970; akt. Clegg ve diğ., 2006:269). Thompson burada gücün bilgiyi tahrif ettiğine dair değerlendirme yaparak gücün kıymet hükmü içeren (value-driven) doğasını dikkate alır.

Üçüncüsü, EYÇ'nda kuramlar, bilgi sistemleri ve olguların gömülü olduklarının (embedded) ve görelî dünya görüşlerini yansıttıklarının varsayılması, AAYÇ'nun ihtiyaç duyduğu sağlam (solid) ve pratik bilginin üretilmesini olanaklı kılmaz. EYÇ, felsefi, soyut ve kolay anlaşılamayan bir yapıya sahiptir. Kolay anlaşılamayan bir bilgiden her şeyden önce yararlanılması da zordur. Clegg ve diğerlerine göre soyut ve felsefi olan EYÇ'nun kuramsal perspektifleri erişilmezdir ve AAYÇ sonuçları ile karşılaştırılmazlık içerir. Bundan dolayı da EYÇ, AAYÇ'ndan kopmuştur (2006:288). Bu noktada, EYÇ'nun Feyerabend'in "bilim anarşizmi"ne hizmet ettiğini belirtmek gerekir. Diğer taraftan, EYÇ üzerine araştırmalar yapan bilim insanlarının çalışmaları; daha ziyade 1999 yılından beri yapılmakta olan Eleştirel Yönetim Çalışmaları Kongreleri ve Electronic Journal of Radical Organization Theory gibi (Hızıroğlu ve diğ., 2009:866) kendi akademik konferans ve dergilerinin dışında fazlaca etki yapmamıştır. Daha çok Avrupalı araştırmacıların ilgisini çeken EYÇ önemli iş okullarının müfredatında ders olarak pek yer almadığı gibi şirketlerde yönetim uygulamaları olarak da

bulunmamaktadır (Clegg ve diğ., 2006:267). Yönetim bilgisinin akademik anlamda çoğunun üretilmekte olduğu Kuzey Amerika'da yazılan kitaplarda EYÇ'nin yeterince yer aldığını söylemek olanaklı değildir. Buna ilişkin çarpıcı örnekler verilebilir. Örneğin, içinde daha çok Kuzey Amerikalı araştırmacıların çalışmalarının yer aldığı bir kitapta (Baum, 2002; akt. Sargut ve Özen, 2007:17-18) mevcut kuramların bütünleştirilmesi çabasının gözetildiği ve eleştirel yaklaşımların önemli ölçüde dikkate alınmadığı; öte yandan, genellikle Avrupalı araştırmacıların çalışmalarını içeren bir başka kitapta (Tsoukas ve Knudsen, 2003; akt. Sargut ve Özen, 2007:17-18) ise çeşitlilik ve farklılığın öneminin vurgulandığı ve mevcut kuramların eleştirel çalışmalar ile birlikte ele alındığı görülür. İş okullarındaki pozitivist bilim şeklinin baskınlığı eleştirel düşünürlerin bu okullarda iş bulmalarını da zorlaştırmaktadır. Yine, pratik bir gerekçe olarak iş okulları, öğretim üyelerini ne yayınladıklarına göre atamakta ve yükseltmektedirler ve hala en önemli görülen bilimsel dergiler yoğun olarak AAYÇ'ni yayınlamaktadırlar (Grey ve Willmott, 2005:8).

Dördüncüsü, işyerinde yönetim bilgilerinin uygulanması sırasında EYÇ'nin ürettiği bilgiler pek etkili olamamakta, bu da özgürleşmeyi engellemektedir. Baritz'e göre de birçok endüstriyel sosyal bilimci güç elitlerine para karşılığında hizmet edip onların çıkarlarını korumakta ve işçilerin özgürlüklerini ellerinden almaktadırlar (2005:29-45).

Beşinci olarak, EYÇ taraftarları arasında da tartışılmakta olan felsefi ve kavramsal tartışmaların ötesine geçip görgül çalışmalara ağırlık verilemeyeşi hususu (Yıldırım, 2007:401), EYÇ'nun yönetim çalışmalarında yerini sağlamlaştıramamış olmasının bir başka nedenidir. Ne var ki EYÇ'nda sınırlı da olsa görgül çalışmalara rastlanmaktadır. Bunlara örnek olarak, Rosen (1985; 1988), Knights ve Willmott (1987; 1992) ve Alvesson (1996) verilebilir (akt. Alvesson ve Deetz, 2005:97).

EYÇ paradigma açısından değerlendirildiğinde Feyerabend'in görüşleri onu anlamamıza daha çok yardımcı olmaktadır. EYÇ'nun işlevselci epistemolojiyi reddetmesi,

pragmatik doğaya sahip olan AAYÇ'na aykırı olması anlamına gelir. Bu bir bilimsel anarşizm işaretidir.

Diğer taraftan, EYÇ'nda bir dağınıklık ve çok parçalılık vardır. Örneğin, güç, ideoloji eleştirisi, Postkolonyal Kuram ve "Queer Kuramı" gibi yaklaşım ve kuramlar EYÇ altında çalışılan kuram ve konulardandır. Dolayısıyla, EYÇ'nı ne olduğundan ziyade ne olmadığı şeklinde tanımlamak (Clegg ve diğ., 2006:266-267) aslında daha yararlı olabilir. EYÇ bir başka bakış açısıyla da, eleştiri yaparken firmalardaki fonksiyonel bölünmeyi esas alır görünmektedir (stratejik yönetim için bkz. örn., Levy ve diğ., 2003; pazarlama için bkz. örn., Morgan, 2003; muhasebe için bkz. örn., Power ve diğ., 2003). Bu durumlar EYÇ'nın dağınık yapısını da göstermektedir. Dolayısıyla, EYÇ çok parçalı haliyle Feyerabend'in bilimsel anarşizmini kendisinde barındırmaktadır.

Hem Kuhn hem de Feyerabend'e göre farklı kuramların farklı kuramsal aparatlar ve dile sahip olmaları bir karşılaştırılmazlık probleminde yol açar (Kukla, 2000:113). EYÇ bu yönüyle de bilimsel anarşizme hizmet eder görünmektedir.

AAYÇ'na yöneltilen bir eleştiri, bu çalışmaları; işçilerin, yöneticilerin veya politika belirleyicilerin sorunları ve ihtiyaçlarından ziyade araştırma tekniklerinin yönlendirdiğidir (Marsden ve Townley, 1999:409, akt. Yıldırım, 2007:397). Ontolojisi ve epistemolojisi pozitivist olmadığı için EYÇ, araştırma tekniklerini pek kaygı edinmez ve kolayca gözleme konu edilemeyen sınıf, etnisite ve cinsiyet gibi konuları araştırma sahasına dahil eder. Görgül çalışmalara odaklanmaması bakımından da EYÇ, Feyerabend'in görüşlerine uyar.

Feyerabend bilim dünyasının kendi içerisinde adeta bir kapalı devre oluşturmasına karşıdır. Ona göre halk bilimsel tartışmaya (hele kendi yaşamını ilgilendiren konularda özellikle) katılmalıdır, bu bilimin tümüyle demokratikleşmesi için gereklidir (1999:23). Ne var ki EYÇ felsefi ve zor anlaşılabilir yapıyla buna izin vermemektedir.

4.4. Eleştirel Yönetim Çalışmalarının Ana Akım Yönetim Çalışmalarına Katkıları

EYÇ AAYÇ'nın epistemolojisini genişleterek ona katkı sağlar. EYÇ'nın kökenindeki Eleştirel Kuram özel bir bilgi şeklini üretmeyi amaçlar. Bu özel bilgi şekli, özellikle bilinç ve ideolojinin bir eleştirisi yoluyla, özgürleşme amacına dönük, değişimi içeren eşitliğe ilişkin bir ilgiyi (emancipatory interest) fark etmeye çalışır. Eleştirel Kuram kendini hem işlevselci/objektif hem de yorumsamacı (interpretive) pratik bilimlerden eleştirel bir epistemoloji yoluyla kendini ayırır; bu eleştirel epistemoloji gerçeğin açıklama yapmaya ihtiyaç duyulmayacak kadar kesin biçimde kabul edilen doğasını reddeder ve gerçeğin tahrif edildiği değişik yolları dikkate alır (Carr, 2000:209, akt. Clegg ve diğ., 2006:274). Eleştirel Kuram, yine, bizim herhangi bir eylemi, belirli bir sonuca götüren araç olarak dar bir biçimde anlamaktan ziyade, dikkatimizi şekillendiren iletişimsel bir eylem (communicative action) olarak anlamamıza yardımcı olur (Forester, 1985:203). Bunun yanı sıra, EYÇ yönetimin tarafsızlığını bir problem konusu olarak alır ve onu politik, kültürel ve ideolojik bir olgu olarak değerlendirir (Alvesson ve Willmott, 2003).

EYÇ, AAYÇ'nın epistemolojisini geliştirirken AAYÇ'nda doğal olarak kabul edilen şeyleri sorgular. Örneğin, yöneticinin hiyerarşide üstte yer almasından dolayı fazla maaş alması, sermayenin emekten üstün olması ve etkinlik anlayışı (çıktıların mahiyeti dikkate alınmaksızın belirli girdilerle maksimum çıktı elde edilmesinin mutlak bir amaç olması) gibi kabuller sorgulanmalıdır. Ayrıca EYÇ, dönüşümlülüğü (reflexivity) öngörmesi nedeniyle yönetim ve organizasyon çalışmaları ile bu araştırmaları yürüten kişiler arasındaki iki yönlü sebep-sonuç ilişkilerini de dikkate alır (Grey ve Willmott, 2005:5-6). AAYÇ'nda ise pozitivist epistemolojik ve ontolojik dönüşümlerinin (reflection) olmadığı sıklıkla zayıf bir versiyonu kullanılır. Metodoloji tartışmaları ise yöntem ve istatistiksel teknik tartışmaları ile sınırlanmış olur (Alvesson ve Karreman, 2000:19).

Feyerabend bilimin ortaya çıkışını eleştirirken önce tanımlanmış olan araştırma sahasının tarihin geriye kalan kısmından ayrıldığını (örneğin, fiziğin metafizikten ve teolojiden ayrıldığını) ve kendisine özel bir “mantık” verildiğini söyler. Ana akım yönetim çalışmaları alanında bu mantık, yönetim sınıfının amaçları doğrultusunda pragmatizm ve araçsallık gibi görünmektedir. EYÇ tam da bu fonksiyonu, özellikle yönetimde kıymet hükmü içeren (value-driven) bir kuram oluşturma ihtiyacını (Clegg ve diğ., 2006:267) yerine getirebilir. AAYÇ’nda araçsal aklın baskısının neden olduğu dar düşünme, araçsal akla EYÇ ile eklenecek olan ve politik ile etik yargılara ulaşmayı amaçlayan pratik akıl ile verimli bir düşünme biçimini alır. Aksi taktirde, tek başına araçsal akıl araçları sabitlemesi ve dönüşümsüz karakteri ile insanların nesneleştirilmesine ve bu suretle değişik tahrir formlarına katkıda bulunur (Alvesson ve Deetz, 2005:81). Diğer taraftan, aslında yönetim karşıtı olmayan EYÇ örgütte değişik çıkarların herkesin ortak çıkarı imiş gibi gösterilmesini istemez ve daha insancıl yönetim biçimleri bulmaya çalışır (Yıldırım, 2007:398).

Son olarak, Eleştirel Kuram’ın öncülerince eleştirilen şeyin karşısına bir alternatif getirmeyecek biçimde kullanılan eleştiri kavramı, sistemin reddini amaçlamaz, aksine yeniden inşası için yapıcı bir eleştiri mahiyeti taşır (Hızıroğlu ve diğ., 2009:867). Bu anlamda, Üsdiken ve Leblebici de EYÇ’nun yönetimci bir tona kavuştuğu görüşündedir (2001:392, akt. Sargut ve Özen, 2007:17, 28-29).

5. Sonuç

Temel araştırma soruları, araştırma yöntemleri ve epistemolojileri birbirinden farklı olan AAYÇ ve EYÇ, yönetim ve organizasyon çalışmalarında iki farklı kulvar olarak görünmektedir. Eleştirel Kuram temelinde yükselen EYÇ, eklektik bazı çalışma konuları ve kuramlardan meydana gelmekte olup aslında yönetim çalışmalarında Kuhn’un öngördüğü biçimde AAYÇ’nun yerini alabilecek tarzda bir paradigma değişimine yol açabilecek gibi durmamaktadır. EYÇ bunun yerine

Feyerabend’in öngördüğü bilimsel anarşizme katkıda bulunup AAYÇ’na eleştirel boyutta felsefi bir derinlik kazandırma potansiyeline sahip bulunmaktadır.

Hem Kuhn hem de Feyerabend’in öngördüğü farklı kuramların farklı kuramsal aparatlar ve dile sahip olmalarının yol açtığı karşılaştırılmazlık problemi, aslında EYÇ ile AAYÇ arasında da bulunmakla birlikte, EYÇ’nun mevcut egemen paradigmaya karşı net karşı duruşunun onun yönetimci yapısını kanıksamaya başlaması suretiyle aşınmaya yüz tuttuğu da söylenebilir.

Kaynaklar

- Alvesson, M. ve Deetz, S. (2005). ‘Critical Theory and Postmodernism: Approaches to Organizational Studies’, Derleyenler: C. Grey ve H. Willmott, *Critical Management Studies: A Reader* içinde, ss:60-106, Oxford:Oxford University Press.
- Alvesson, M. ve Karreman, D. (2000). ‘Taking the Linguistic Turn in Organizational Research: Challenges, Responses, Consequences’, *Journal of Applied Behavioral Science*, 36:2, ss:136-158.
- Alvesson, M. ve Willmott, H. (1992). ‘On the Idea of Emancipation in Management and Organization Studies’, *Academy of Management Review*, 17:3, ss:432-464.
- Alvesson, M. ve Willmott, H. (2003). ‘Introduction’, Derleyenler: M. Alvesson ve H. Willmott, *Studying Management Critically* içinde, ss:1-22, Londra:Sage.
- Astley, W. G. (1985). ‘Administrative Science as Socially Constructed Truth’, *Administrative Science Quarterly*, 30, ss:497-513.
- Bağce H. E. (2006). ‘Sunuş’. Derleyen: H. E. Bağce, *Frankfurt Okulu* içinde, ss:7-16, Ankara:Doğu Batı.
- Baritz, L. (2005). ‘The Servants of Power’, Derleyenler: C. Grey ve H. Willmott, *Critical Management Studies: A Reader* içinde, ss:29-45, Oxford:Oxford University Press.
- Cevizci, A. (2005). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul:Paradigma.
- Clegg, S. R.; Courpasson D. ve Phillips N. (2006). *Power and Organizations*, Londra, Thousand Oaks, Yeni Delhi:Sage.

- Feyerabend, P. (1999). *Yönteme Karşı*, Çeviren: E. Başer, İstanbul:Ayrıntı.
- Forester, J. (1985). 'Critical Theory and Planning Practice', Derleyen: J. Forester, *Critical Theory and Public Life* içinde, Cambridge, MA:MIT Press.
- Grey, C. ve Willmott, H. (2005). 'Introduction', Derleyenler: C. Grey ve H. Willmott, *Critical Management Studies: A Reader* içinde, ss:1-15, Oxford:Oxford University Press.
- Güneş, B. (2003). 'Paradigma Kavramı Işığında Bilimsel Devrimlerin Yapısı ve Bilim Savaşları: Cephedeki Fizikçilerden Thomas S. Kuhn ve Alan D. Sokal', *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1:1, ss:23-44.
- Hancock, P. ve Tyler, M. (2004). 'MOT Your Life: Critical Management Studies and the Management of Everyday Life'. *Human Relations*, 57:5, ss:619-645.
- Hempel, C. G. (1995). 'Thomas Kuhn, Colleague and Friend', Derleyen: P. Horwich, *World Changes: Thomas Kuhn and the Nature of Science* içinde, ss:7-8, Cambridge, Massachusettes ve Londra:The MIT Press.
- Hızıroğlu, M.; Dil, E. ve Dinçer, M. A. (2009). 'Eleştirel Stratejik Yönetim Çalışmalarının Ekseni: Kuram ve Uygulamaya Yönelik Eleştiriler Üzerine Bir Değerlendirme', 17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 21-23 Mayıs 2009, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İşletme Bölümü, Eskişehir, ss:866-872.
- Hodgkinson, C. (2008). *Yönetim Felsefesi: Örgütsel Yaşamda Değerler ve Motivasyon*, Çeviri Derleyenleri: İ. Anıl ve B. Doğan, İstanbul:Beta.
- Jermier, J. (1985). " 'When the Sleeper Wakes': A Short Story Extending Themes in Radical Organization Theory", *Journal of Management History*, 11:2, ss:67-80.
- Jones, R. W. (1999). *Security, Strategy, and Critical Theory*, Boulder Londra:Lynne Rienner Publishers.
- Kuhn, T. S. (2006). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Çeviren: N. Kuyuş, İstanbul:Kırmızı.
- Kukla, A. (2000). *Social Constructivism and the Philosophy of Science*, Londra ve New York:Routledge.
- Levy, D. L.; Alvesson M. ve Willmott, H. (2003). 'Critical Approaches to Strategic Management', Derleyenler: M. Alvesson ve H. Willmott, *Studying Management Critically* içinde, ss:92-110, Londra:Sage.
- McMullin, E. (1995). 'Rationality and Paradigm Change in Science', Derleyen: P. Horwich, *World Changes: Thomas Kuhn and the Nature of Science* içinde, ss:55-78, Cambridge, Massachusettes ve Londra:The MIT Press.
- Morgan, G. (2003). 'Marketing and Critique: Prospects and Problems', Derleyenler: M. Alvesson ve H. Willmott, *Studying Management Critically* içinde, Londra:Sage, ss:111-131.
- Power, M; Laughlin, R. ve Cooper, D. J. (2003). 'Accounting and Critical Theory', Derleyenler: M. Alvesson ve H. Willmott, *Studying Management Critically* içinde, Londra:Sage, ss:132-156.
- Sargut, A. S. ve Özen Ş. (2007). 'Örgüt Kuramlarına Genel Bakış: Karşılaştırmalı bir Çözümleme', Derleyenler: A. S. Sargut ve Ş. Özen, *Örgüt Kuramları* içinde, ss. 11-34, Ankara:İmge.
- Yıldırım, E. (2002). " 'Cogito Ergo Sum'dan 'Vivo Ergo Sum'a Örgütsel Analiz", *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2:2, ss:155-185.
- Yıldırım, E. (2007). 'Örgüt Kuramında Yeni Gelişmeler: Postmodern ve Eleştirel Bakış', Derleyenler: A. S. Sargut ve Ş. Özen, *Örgüt Kuramları* içinde, ss:379-406, Ankara:İmge.